

A L E Š G A B R I Č

U SJENI POLITIKE

OPOZICIJA KOMUNISTIČKOJ VLASTI
U SLOVENIJI NAKON 1945. GODINE

Aleš Gabrič

U SJENI POLITIKE

Opozicija komunističkoj vlasti
u Sloveniji nakon 1945. godine

Nakladnici

Srednja Europa d.o.o., Zagreb
Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana

Za nakladnike

prof. dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Andrej Pančur

Naslov izvornika: *V senci politike. Opozicija komunistični oblasti v Sloveniji po letu 1945*

© Autorska prava: Cankarjeva založba – Založništvo, 2019. / Skupina Mladinska knjiga

© Autorska prava za hrvatsko izdanje: Srednja Europa i prof. dr. sc. Anita Peti-Stantić, 2021.

Urednici

prof. dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Mojca Šorn

Recenzenti

dr. sc. Bojan Godeša		dr. sc. Mateja Režek
prof. dr. sc. Božo Repe		prof. dr. sc. Peter Vodopivec

Lektura

Vlatka Filipčić Maligec

Grafički urednik

Tvrtko Molnar, Banian ITC, Zagreb

Na naslovnici: Članovi Predsjedništva 1. kongresa Oslobođilačke fronte Slovenije. S desne strane nalijevo stoje Boris Kidrič, Josip Rus, Josip Vidmar (predsjednik Izvršnog odbora), Edvard Kardelj, Edvard Kocbek, Ljubljana, 15-16.VII.1945. Foto: Viktor Kramar. Fotografija iz fundusa Muzeja novejše zgodovine Slovenije; inv. br. FS2617/3. Zahvaljujemo Muzeju suvremene povijesti u Ljubljani za ustupanje prava na korištenje fotografije.

Autorica naslovnice: Ana Vujasić

ISBN 978-953-8281-51-8 (Srednja Europa)

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001119587.

Objavljivanje knjige finansijski su pomogli Javna agencija za istraživačku djelatnost
Republike Slovenije i Javna agencija za knjigu Republike Slovenije.

Knjiga je tiskana u Tiskari Zelina u prosincu 2021. godine.

Aleš Gabrič

U SJENI POLITIKE
Opozicija komunističkoj vlasti
u Sloveniji nakon 1945. godine

Prevela
Anita Peti-Stantić

Zagreb – Ljubljana

Sadržaj

Popis kratica	5
PROLOG: Neslaganja o moći i nemoći opozicije	7
Legalna opozicija do izbora u studenom 1945. godine	13
Stvaranje iluzije o suodlučivanju opozicije	13
Legalna opozicija u predizborno doba	21
Komunistički ideolozi o opoziciji	34
Kritičari i protivnici vlasti u Sloveniji	41
Kritike na račun novih slovenskih vlasti	41
Vodeći opozicijski političari o Sloveniji	46
Slabljenje uloge katoličke stranke	49
Aktivnost liberalnih političara	60
Polaganje nada u nekomuniste u Oslobođilačkoj fronti	68
Vodeći slovenski komunisti o opozicijskim izazovima	74
Nemoć opozicije u Sloveniji	78
Sumrak opozicije	85
Dan poslije	85
Opozicija na optuženičkoj klupi	98
Obračun s potencijalnom opozicijom u Sloveniji	109
Obračun s kršćanskim socijalistima	128
Obračun s neposlušnicima među komunistima	146
Opozicijske omladinske organizacije u Sloveniji	155
Demokratska antikomunistička omladina	155
Savez demokratske mladeži	158
Smanjenje aktivnosti nakon uhićenja vodećih članova	166
Kršćanska demokratska mladež	171
Pokušaji infiltriranja u legalne organizacije	173

Nova generacija kritičara vlasti na obzoru	183
Riječ preuzima mlađa generacija kritičara	183
Trenutak kad je brojka 57 postala prijatna državnoj vlasti	194
Prvi obračun s novom generacijom »opozicijskih« intelektualaca	202
EPILOG: Nova vremena – novi opozicijski izazovi	211
Izvori i literatura	217
Kazalo osobnih imena	225
O autoru	230

Popis kratica

AVNOJ Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK KPJ Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
CK KPS Centralni komitet Komunističke partije Slovenije
DAKM Demokratska antikomunistička mladež
DFJ Demokratska Federativna Jugoslavija
FNRJ Federativna Narodna Republika Jugoslavija
HRSS Hrvatska republikanska seljačka stranka
HSS Hrvatska seljačka stranka
JNS Jugoslavenska nacionalna stranka
JRZ Jugoslavenska radikalna zajednica
KDM Kršćansko demokratska mladež
KPJ Komunistička partija Jugoslavije
KPS Komunistička partija Slovenije
LMS Ljudska mladina Slovenije (Narodna omladina Slovenije)
NF Narodna fronta
NFJ Narodna fronta Jugoslavije
NKOJ Nacionalni komitet narodnog oslobođenja Jugoslavije
NO Narodni odbor
NSS Narodna seljačka stranka
OF Oslobodilačka fronta (slov. Osvobodilna fronta)
OZNA Odjeljenje za zaštitu naroda
SKJ Savez komunista Jugoslavije
SKOJ Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKS Savez komunista Slovenije
SLS Slovenska ljudska stranka (Slovenska narodna stranka)
SNOS Slovenski narodnoosvobodilni svet (Slovenski narodnoosvobodilački odbor)
SSJ Socijalistička stranka Jugoslavije
SSRNJ Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije
UDBA Uprava državne bezbjednosti
ZDM Zveza demokratske mladine (Savez demokratske mladeži)
ZMS Zveza mladine Slovenije (Savez omladine Slovenije)

PROLOG: Neslaganja o moći i nemoći opozicije

Pitanja o moći i nemoći političke opozicije 1945. godine u Jugoslaviji (a time i u Sloveniji) već su desetljećima stalno mjesto rasprava politički i idejno motiviranih ljudi, koje se uglavnom vode u stručno slabije utemeljenim medijima. Te su rasprave ušle i u historiografiju kojoj mediji u tom, kao ni u brojnim drugim slučajevima, ne posvećuju osobitu pozornost. Jedan od medijski istaknutijih događaja vezanih uz to pitanje u Sloveniji bila je izložba *Tamna strana Mjeseca* koju je pratio istoimeni zbornik. U uvodniku zbornika pod naslovom *Tamna strana Mjeseca: kratka povijest totalitarizma u Sloveniji 1945–1990*. Drago Jančar objašnjava da slovenskim komunistima njihov antifašizam ne može biti opravdanje za zločine koje su počinili preuzimajući vlast. On uz to postavlja i jasnu razdjelnicu između dvaju političkih usmjerenja: »Svaki je demokrat antifašist, no svaki antifašist nije samim time i demokrat.«¹

S tom se mišlju nije teško složiti. Razumije se da istu logiku s protivnika fašizma i nacizma možemo proširiti i na protivnike komunističke vlasti te možemo utvrditi sljedeće: »Svaki demokrat je antikomunist, no svaki antikomunist nije samim time i demokrat.« Upravo je utvrđivanje granice između tih dviju pojava cilj ove knjige. Cilj je protumačiti tko su bili oni kojima bi se moglo pripisati opozicijsko stajalište prema režimu koji se 1945. godine učvrstio u Sloveniji (i Jugoslaviji), kojem su vlasti pripisivali opozicijske karakteristike a da se nositelji te oznake možda uopće nisu vidjeli u toj ulozi. Uz to je dodatni cilj shvatiti tko su bili pojedinci koji su bili idejni protivnici vlasti, no istovremeno bi im se, zbog njihovih životnih iskustava ili ideoloških stavova, teško moglo pripisati demokratsko usmjerenje.

1 Jančar, *Tamna stran meseca*, str. 22.

Proučavanje funkcioniranja opozicije u Jugoslaviji nakon završetka Drugog svjetskog rata seže u osamdesete godine 20. stoljeća, u vrijeme kritičkog vala u kulturi. Do tada su se, naime, odlučujućima smatrale ocjene koje su u javnom diskursu zagovarali i provodili političari koji su 1945. godine preuzeli vlast te su u Jugoslaviji uveli svoju inačicu komunističkog uređenja. Za njih je bilo karakteristično ponavljanje ocjena da u Jugoslaviji nema prave opozicije i da su politički huškači i nezadovoljnici novim režimom zapravo samo plaćenici i agenti stranih država i stranih obavještajnih službi. Takva su stajališta zabilježena i u historiografiji. Tako je i u opsežnom referentom djelu *Zgodovina Slovencev (Povijest Slovenaca*, Cankarjeva založba, 1979) autor tog dijela knjige, Božidar Zakrajšek, u kratkom prikazu priprema za izbore u Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije 11. studenog 1945. godine, koji su zapečatili sudbinu poslijeratne Jugoslavije, o opoziciji pisao negativno, u skladu sa stereotipno formiranim političkim ocjenama. Opozicija je navodno, svjesna svoje nemoći, »odabrala put apstinencije, rovarjenja i lažne propagande kod kuće i u tuđini«. Ni činjenica da u Sloveniji u dvije izborne jedinice kandidati Oslobođilačke fronte (slov. Osvobodilna fronta) nisu skupili većinu glasova nije konstatirana neutralno, jednostavno kao činjenica, nego je dodano kako je veselje zbog pobjede uzdrmano činjenicom da je „u dvije izborne jedinice u Prekomurju izborni rezultat bio negativan«.²

O onima koji nisu bili na strani nove vlasti nije bilo tragova ni u kurikulumima socijalističkog razdoblja. Temeljni udžbenik za povijest 20. stoljeća u poslijeratnoj Sloveniji, *Zgodovina za četrti razred gimnazij (Povijest za četvrti razred gimnazija)* Metoda Mikuža iz 1967. godine, spominjao je samo uvjerljivu pobjedu Narodne fronte na izborima 1945. godine,³ dok o njezinim protivnicima u udžbeniku nije bilo ni riječi, kao što u tom poglavlju ni na koji način nije bio spomenut niti pojam političke opozicije.

Slovenski su se autori prilikom pisanja samo nadovezivali na stil i terminologiju koju je u historiografiju unio najvažniji jugoslavenski povjesničar za tu problematiku, profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu, Branko Petranović. On je u poglavlju o političkoj opoziciji u Jugoslaviji u djelu *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*, objavljenom

2 Čepič (i dr.), *Zgodovina Slovencev*, str. 890.

3 Mikuž, *Zgodovina za četrti razred gimnazij*, str. 168.

1964. godine, polazio od uvjerenja da je politička opozicija tijekom ljeta i jeseni 1945. godine nastojala legalizirati svoje djelovanje kao središte svih antidemokratskih tendencija. Kako bi zanijekala sve tekovine Narodnooslobodilačke borbe, navodno je pokušala iskoristiti loše političke i gospodarske okolnosti, oslanjajući se pritom na sve snage koje su bile neprijateljski raspoložene prema novoj državi.⁴

Val kritike iz kulturnjačkih redova nakon Titove smrti osamdesetih godina prošloga stoljeća donio je drugačije poglede na ulogu i uopće na prisutnost opozicije tijekom uspostavljanja komunističkog režima u Jugoslaviji. Tabu su načeli Vojislav Koštunica i Kosta Čavoški koji su monografijom *Stranački pluralizam ili monizam*, objavljenom 1983. u Beogradu, ozbiljno uzrjali političke krugove. Prikazujući obračun komunističkog režima s poslijeratnom opozicijom, posebno u Srbiji, istaknuli su da je 1945. godine postojalo i drugačije, demokratsko političko usmjerenje, koje je bilo nasilno zatrto i gurnuto u zaborav.⁵ U brojnim ideološkim kritikama na račun tog djela s jedne je strane prvi put došlo do suprotstavljanja različitih stajališta o moći, to jest nemoći opozicije, i stajališta autora o realnoj demokratskoj alternativi komunističkom monopolu, dok su s druge strane stajale ocjene u najvećoj mjeri zasnovane na poslijeratnom komunističkom stajalištu da prave opozicije zapravo nije ni bilo i da su na aktivnosti tih političara u velikoj mjeri utjecale strane, Jugoslaviji neprijateljske države. Te se rasprave nisu znatnije proširile u Sloveniji.⁶

U Sloveniji su se polemike o poslijeratnoj slovenskoj opoziciji pojačale na prijelazu u devedesete godine kad su vlast preuzele nove političke snage ujedinjene u koaliciji Demos. Posebno su političari koji su pripadali toj koaliciji u političkim borbama sa strankama starog režima sve češće isticali karakter komunističke vlasti u Sloveniji i način dolaska komunista na vlast. Mnogi su u svom sagledavanju prošlosti kao alternativu komunističkom režimu iz 1945. godine počeli spominjati demokratsku opciju opozicije. No već je za knjigu Koštunice i Čavoškoga karakteristično da se

4 Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*, str. 145–146.

5 Koštunica i Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam*, 1983.

6 Koštunica i Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam*, 1990. U poglavlju: Postscriptum: Od nestranačkog do stranačkog pluralizma (str. 203–216) autori su prikupili i komentirali reakcije na prvo izdanje djela iz 1983. godine.

gotovo ne dotiče Slovenije. Tekstovi kritičkog vala u Sloveniji, uglavnom literarni, više su se bavili metodama i djelovanjem Komunističke partije u razdoblju njezina uspona na vlast, a nisu opisivali metode i postupke njezinih eventualnih protivnika. Tako je i prva knjiga objavljena u Sloveniji u tom razdoblju koja je u naslovu imala riječ »opozicija«, pod naslovom *Oblast in opozicija v Sloveniji (Vlast i opozicija u Sloveniji)*⁷ autora Petra Jambreka iz 1989. godine, više sociološko i politološko ocrtavanje pojma opozicije, nego što se dotiče opozicije u Sloveniji u prošlosti. Kako su objavljivana djela s tom tematikom, postajao je sve vidljiviji nedostatak slovenske strane u pokušajima formiranja opozicije u Jugoslaviji 1945. godine. Ni prva historiografska analiza poslijeratnog slovenskog političkog razvoja Jere Vodušek Starič pod naslovom *Prevzem oblasti 1944–1946 (Preuzimanje vlasti 1944–1946)*, objavljena 1992. godine, ne odstupa od tog modela. Vodušek u poglavlju o opoziciji uglavnom opisuje djelovanje srpskih i hrvatskih političara, a odgovor na pitanje u kolikoj je mjeri tome doprinijela slovenska opozicija, u tom dijelu monografije ne nalazimo.⁸

Unatoč tim nedostacima, u dijelu političke javnosti formiralo se uvjerenje o pravoj političkoj opoziciji 1945. godine, koju je svojom neumoljivošću i okrutnošću s lica zemlje izbrisala tajna komunistička policija. Stajališta javnosti o moći, to jest nemoći opozicije u Sloveniji 1945. godine, u ovoj se studiji analiziraju na primjerima koji su u godinama nakon pada komunističkog režima najviše potaknuli rasprave o načinu dolaska slovenskih komunista na vlast i karakteru komunističkog režima, a u njima je »sudjelovao« i autor ove knjige. Godine 1995. objavljena je knjižica *Ključne značilnosti slovenske politike 1929–1955 (Ključne značajke slovenske politike 1929–1955)*. Bio je to znanstveni izvještaj koji je za državni parlament izradila skupina povjesničara suvremenog razdoblja. Njegove je kritičare jako uzdrmala rečenica koju je autor ove knjige unio u taj izvještaj u kojoj se ističe kako je političkim strankama bila »dopuštena mogućnost djelovanja, no da slovenske prijeratne političke stranke to nisu iskoristile te nisu prijavile svoju aktivnost i nisu se registrirale«.⁹ Ta je misao iznesena kao jednostavna činjenica, bez nastojanja da se protumači zašto je i kako došlo do toga. Neki kolege su me poslije upozorili na to da

7 Jambrek, *Oblast in opozicija v Sloveniji*.

8 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*. Poglavlje Opozicija je na str. 314–328.

9 *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 86.

ta rečenica omogućuje različite načine čitanja i da bi bilo bolje da sam već u tom zapisu protumačio »formalni« karakter te mogućnosti; razumije se da je nerealna, formalna priroda mogućnosti djelovanja opozicije jasno vidljiva iz rečenica koje su slijedile iza navedene.

Među brojnim kritičkim reakcijama na račun teksta *Ključne značilnosti slovenske politike* koje su dolazile i s lijeve i s desne ideološke strane, bila je i kritika Ive Žajdele, koji je odbacio izvještaj u nekoliko nastavaka u časopisu *Slovenec*. Žajdela je bio užasnut navedenom rečenicom, ali i nekim drugima, te je napisao: »Da nije pisalo crno na bijelom, ne bih mogao ni zamisliti da je danas itko u Sloveniji u stanju napisati takvo što.« Za čitavo je poglavlje rekao kako je »napisano izrazito jednostrano, to jest u duhu dosadašnje komunističke historiografije«. ¹⁰ Nije konkretno naveo što je navodno bilo pogrešno i koji su ga izvori i znanstvene analize doveli do tog zaključka.

Ubrzo nakon neslaganja koje je izazvao taj izvještaj, medijsku scenu je privukao spomenuti projekt *Tamna strana Mjeseca*, koji su vodili Drago Jančar i Vasko Simoniti. Premda sam u maloj mjeri sudjelovao na tom projektu, odgovorio sam i na novinarsko pitanje što mislim o konačnom proizvodu. Spomenuo sam da bi sliku prošlosti trebalo dopuniti, jer politička povijest nije samo povijest terora vladajuće elite te da se ne smijemo vraćati u vrijeme crno-bijelog ocrtavanja prošlosti: »Izložba tako nudi uvid u kako (način represije) i pritom donosi i mnoge nepoznate novosti, a manje se pozornosti posvećuje problemu zašto.« Istaknuo sam da politička represija nije konačni cilj istraživanja nekog razdoblja i da tako postavljena analiza ne nudi zadovoljavajući odgovor na pitanje zašto nije bilo moguće uočiti veće političke ili socijalne nemire. Nagovijestio sam da uzroke uspona komunista od anonimnosti do monopolističke vlasti treba tražiti i negdje drugdje, a ne samo u teroru političke policije. ¹¹

Moje mišljenje dovelo je do oštreakcije Andreja Megliča u božićnom broju časopisa *Demokracija*. On u svojoj reakciji nije odgovarao na spomenute konkretne primjedbe nego se, optužujući dio slovenskih povjesničara zbog ideološke pokvarenosti, pitao: »Tko bi želio biti dio opozicije, ako je ona bila uništena, u emigraciji, lišena vlasti i osramoćena?

10 *Slovenec*, 79, br. 269, 21. XI. 1995, str. 4, Ivo Žajdela: Znanstveno poročilo, 17. dio.

11 *Delo*, 41, br. 287, 12. XI. 1998, str. 4, *Učna* ura slovenske zgodovine?

Tko bi išao u političku opoziciju u trenutku kad su neki pokušavali postići to da u Deklaraciji o ljudskim pravima stoji i pravo na koncentracijske logore?»¹²

Objekcije u medijima na račun jednostavnih misli o poslijeratnoj slovenskoj opoziciji izrazito su emocionalne, a obje polaze od stajališta da je 1945. godine u Sloveniji postojala stvarna demokratska opozicija koju je uništio teror komunističke tajne policije. No oba se navedena teksta zaustavljaju na toj točki. Zagovornici stajališta o snažnoj slovenskoj opoziciji iz 1945. godine ni na koji način nisu uspjeli protumačiti tko su bili nositelji te demokratske linije, kakva je bila njihova politička vizija te komu su je, kada i gdje izložili. To, dakako, još ne znači da i u Sloveniji nije postojalo protivljenje novoj vlasti koja se nametanjem svoje jednostrane politike uskoro uspjela zamjeriti mnogim građanima.

No ipak postoji velika razlika između običnog negodovanja, protivljenja pojedinim postupcima vlasti i pokušajima organizacije političke opozicije. To je razlika koja je, kao što ćemo nastojati pokazati, 1945. godine razdvajala Beograd i Zagreb od Ljubljane. O tome da je Titov režim uživao relativno široku potporu stanovništva izvještavali su i oni koji bi na vlasti radije vidjeli nekog drugog, a ne prosovjetski orijentirane komuniste. Iz američkog je veleposlanstva u Beogradu u jesen 1945. u Washington poslana poruka da Jugoslavija postaje policijska totalitarna država s diktatorom Titom na čelu te da građani ne uživaju osnovne političke slobode, no da prave opozicije, unatoč tomu, nema na vidiku.¹³ Nekoliko mjeseci potom, u siječnju 1946. godine, iz britanskog su veleposlanstva poslali izvješće u London u kojem se tvrdilo da bi Jugoslavija bez partizana dočekala kraj rata u potpunom rasulu. Britanski je veleposlanik za to što je prije rata nevažna ilegalna komunistička stranka kraj rata dočekala na čelu snažnog oslobodilačkog pokreta i na vlasti osobito okrivljivao stare političke stranke i njihove pogrešne procjene političkog položaja.¹⁴ Treća velika pobjednica u ratu, Sovjetski Savez, nije se bavila tim pitanjem na taj način, jer je bila posve zadovoljna razvojem političkih događaja u Beogradu i u Jugoslaviji, bar do 1948. godine.

12 *Demokracija*, 3, br. 57-58, 23. XII. 1998, str. 18, Andrej Meglič: *Pričakovanje božića in stanje duha v Sloveniji v decembru 1998*.

13 Lees, *Keeping Tito Afloat*, str. 5-6.

14 Spehnjak, *Javnost i propaganda*, str. 26.